

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.044.68-053.5:314.74

DOI <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2026-1-7-12>

Андрійчук Михайло Андрійович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
спеціальність 231 Соціальна робота

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна.

misha.andri4uk@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4271-6169>

КОНКРЕТНОНАУКОВИЙ РІВЕНЬ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДЧУЖЕНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Постановка проблеми. Сучасні соціальні трансформації в Україні, пов'язані з масштабними міграційними процесами, зумовлюють появу нових соціально-психологічних викликів для дітей із сімей трудових мігрантів. Тривала відсутність одного або обох батьків, зміна сімейної структури, делегування виховних функцій родичам чи опікунам, зниження рівня емоційної підтримки створюють передумови формування стану соціальної відчуженості. Цей феномен проявляється у порушенні емоційних зв'язків, зниженні рівня довіри, труднощах соціальної інтеграції та ідентифікації, що негативно впливає на особистісний розвиток дитини.

У цьому контексті особливої ваги набуває методологічне забезпечення дослідження проблеми профілактики соціальної відчуженості. Якщо філософський та загальнонауковий рівні методології окреслюють світоглядні орієнтири та універсальні принципи дослідження, то конкретнонауковий рівень забезпечує операціоналізацію проблеми в межах певних галузей знань – соціальної роботи, соціальної педагогіки, психології, вікової та сімейної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен соціальної відчуженості перебуває у полі зору дослідників: К. Абалмасової, А. Баб'як, Я. Демченко, В. Кердивар, Г. Охромій, В. Подорожного, О. Сергієнко,

В. Христенко та ін. Проблематика дітей із сімей трудових мігрантів висвітлена у працях: О. Белкіної-Ковальчук, А. Ваврик, А. Колесник, І. Лизун, І. Шваб та ін. Профілактика соціальних проблем та негативних явищ висвітлена у доробках: А. Барановської, Л. Данильчук, Т. Журавель, І. Літяги, В. Лях, Н. Мотунової, І. Парфанович, І. Трубавіної, Т. Тюльпи та ін. Проте, не зважаючи на певний масив наукових напрацювань вітчизняних вчених, комплексно проблема соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів, методологічні засади її дослідження і вирішення, залишаються не представленими.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування конкретнонаукового рівня дослідження проблеми профілактики соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна відчуженість» у соціально-гуманітарних науках має багатовимірний характер. У соціально-філософській традиції воно розглядалося К. Маркс, який пов'язував з відчуженням втрату суб'єктом зв'язку з результатами власної діяльності (Маркс, 1973); у соціально-психологічному вимірі феномен відчуженості інтерпретується як стан ізоляції особистості від соціального світу (Silver, 1994), втрати автентичності та внутрішньої цілісності.

У попередній роботі М. Андрійчуком зауважено, що соціальне відчуження постає складним і багатограним явищем, що поєднує соціальні, політичні, соціально-економічні, психологічні, культурні виміри та яке охоплює як внутрішній розрив між ціннісно-мотиваційною сферою особистості та її соціальними функціями, так і можливе відчуження людини від суспільства внаслідок відстороненості чи ворожого ставлення соціальних інститутів. Його сутність полягає у зміні характеру взаємодії між індивідом та соціальним середовищем, що може проявлятися як у конструктивних, так і деструктивних формах, впливаючи на особистісний розвиток, соціальну інтеграцію та рівень суспільної згуртованості (Андрійчук, 2025, с. 43).

Відтак, у контексті дитячої проблематики, а саме, профілактики соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів, соціальна відчуженість розглядається як: зниження рівня соціальної включеності; емоційна дистанційованість дитини від значущих інших; деформація ціннісних орієнтацій; труднощі соціальної ідентифікації; зростання девіантних або ізоляціоністських тенденцій. Наголосимо: для дітей із сімей трудових мігрантів відчуженість має специфічну природу, пов'язану з феноменом «соціального сирітства», порушенням прихильності та розривом стабільних емоційних контактів.

У Державному стандарті соціальної послуги профілактики ключовими її завданнями визначено: попередження виникнення проблем та негативних явищ на рівні особистості, сім'ї, групи, громади; попередження загострення вже існуючих проблем або негативних явищ; вплив на формування позитивних ціннісних орієнтацій та мотивування отримувачів послуги до зміни поведінки та/або подолання складних життєвих обставин; мінімізація ризику повторення (рецидиву) проблем або негативних явищ; адаптація, інтеграція та реінтеграція, ресоціалізація тих отримувачів соціальної послуги, які зазнали негативних наслідків у результаті обставин, які виникли, або поглиблення (погіршення) проблем та негативних явищ (Про затвердження Державного стандарту, 2015).

Зважаючи на викладені вище міркування зауважимо, що проблема соціальної відчуженості

дітей із сімей трудових мігрантів є соціальною проблемою, яка потребує комплексного дослідження і вирішення, що вбачаємо, насамперед, через окреслення методологічних орієнтирів її архітекτονіки на конкретнонауковому рівні.

Загалом, конкретнонауковий рівень методології передбачає використання галузевих теорій, концепцій, категоріального апарату та спеціалізованих підходів до дослідження в межах певної науки або комплексу суміжних наук. Методологія конкретної науки включає як проблеми, специфічні для наукового пізнання в даній області, так і питання, що висувуються на вищих рівнях методології (Староста, 2023, с. 6; Дзьобань, 2025; Добронравова та ін., 2018). У дослідженні проблеми профілактики соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів конкретнонауковий рівень реалізується через інтеграцію підходів: соціально-педагогічного, психосоціального, дитиноцентричного, сімейно-орієнтованого, середовищного, профілактичного.

Соціально-педагогічний підхід. У межах наукового аналізу означеної проблеми соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів соціально-педагогічний підхід дає змогу інтерпретувати явище відчуженості не лише як індивідуально-психологічний феномен, а як наслідок складної взаємодії особистості з соціальним середовищем. Зазначений підхід спирається на концепцію єдності процесів соціалізації та виховання, які трактуються як взаємозумовлені механізми становлення особистості в соціальному просторі. У його межах соціальна відчуженість осмислюється як результат емоційного віддалення від батьків; браку соціального контролю й підтримки; порушення комунікативних зв'язків; зниження довіри до соціального оточення; ускладнень у формуванні позитивної соціальної ідентичності.

Відповідно, профілактична діяльність у межах цього підходу орієнтується на відновлення соціальних контактів дитини; мобілізацію потенціалу освітнього середовища; розвиток соціальної компетентності; удосконалення комунікативних умінь. Пріоритетним завданням виступає формування підтримувального освітнього

простору, здатного компенсувати дефіцит батьківської участі.

У цілому, соціально-педагогічний підхід постає методологічно виваженою стратегією, що зумовлює розгляд соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів як багаторівневого соціального феномена; забезпечує комплексний аналіз його причин, механізмів і наслідків; сприяє інтеграції педагогічного, соціологічного та психологічного вимірів; поєднує діагностичну й профілактичну складові; гарантує системність і цілісність впливу.

Психосоціальний підхід ґрунтується на положенні про взаємну детермінацію психічного розвитку особистості та соціального контексту її життєдіяльності; поєднує аналіз внутрішніх психологічних механізмів із дослідженням соціального середовища. Саме в цьому ракурсі соціальна відчуженість постає не лише як індивідуальний емоційний стан, а як результат складної взаємодії внутрішніх психічних процесів із зовнішніми соціальними чинниками.

У межах психосоціального підходу соціальна відчуженість дітей із сімей трудових мігрантів трактується як порушення емоційної саморегуляції; зниження довіри до значущих дорослих; викривлення процесів соціальної ідентифікації; труднощі вибудовування стабільних міжособистісних взаємин; послаблення відчуття належності до соціальної спільноти.

Профілактична робота передбачає розвиток емоційної стійкості; формування адекватної позитивної самооцінки; підтримку процесів ідентифікації; забезпечення психологічного супроводу в умовах тривалої батьківської відсутності.

Загалом, психосоціальний підхід забезпечує глибоке розуміння внутрішніх механізмів формування відчуженості в соціальному контексті та характеризується низкою методологічних переваг: інтеграцією психологічних і соціальних детермінант; орієнтацією на особистісний розвиток; можливістю раннього виявлення ризиків; поєднанням профілактичних і корекційних стратегій; системністю й комплексністю аналізу.

Дитиноцентричний підхід у контексті досліджуваної проблематики розглядає дитину не як пасивний об'єкт соціальних впливів, а як активного суб'єкта власного становлення,

носія унікального досвіду, потреб, переживань та адаптаційних стратегій. Прояви соціальної відчуженості інтерпретуються не лише як наслідок об'єктивних соціальних процесів, а як індивідуально пережитий досвід, що потребує делікатного психологічного осмислення. Важливо не обмежуватися фіксацією симптомів відчуженості, а виявляти внутрішні ресурси дитини, її здатність до саморегуляції, рівень резильєнтності та потребу в підтримці.

У межах цього підходу передбачається вивчення суб'єктивного досвіду дитини (переживання розлуки, тривожності, почуття покинутості); аналіз її індивідуальних стратегій адаптації; урахування вікових, психологічних і соціокультурних характеристик; залучення дитини до діалогу як повноправного учасника дослідницького процесу.

На відміну від дефіцитарних моделей, що фокусуються на проблемах і ризиках, дитиноцентричний підхід орієнтований на виявлення ресурсів: внутрішніх (самооцінка, креативність, адаптивність); міжособистісних (підтримка однолітків, наставників); інституційних (програми психологічної допомоги, позашкільна діяльність). Такий підхід узгоджується з концепціями позитивної психології та резильєнтності, зміщуючи акцент із травматичного досвіду на потенціал розвитку.

Отже, дитиноцентричний підхід забезпечує цілісне бачення особистості дитини як суб'єкта соціальних взаємин, інтегрує правовий, психолого-педагогічний і соціокультурний виміри, формує гуманістичну дослідницьку позицію та спрямовує практику на підтримку, розвиток і самореалізацію дитини.

Сімейно-орієнтований підхід спирається на положення системної теорії сім'ї, відповідно до яких родина розглядається як цілісна динамічна система взаємопов'язаних компонентів. Порушення функціонування одного з елементів (зокрема тривала відсутність матері чи батька) неминуче позначається на функціонуванні всієї сімейної системи.

У межах структурного аналізу сім'ї досліджуються склад родини, розподіл ролей, особливості «замісного» батьківства (опікуни, бабусі, дідуся); у функціональному вимірі – реалізація

виховної, емоційно-підтримувальної, соціалізаційної, регулятивної та захисної функцій; у комунікативному аспекті – інтенсивність і зміст дистанційної взаємодії з батьками, якість емоційного обміну, рівень відкритості та довіри; у площині емоційно-психологічного клімату – ступінь згуртованості, наявність конфліктів, відчуття підтримки, стабільність взаємин, ресурси та ризики сімейної системи.

Профілактичні заходи передбачають підтримку дистанційної емоційної взаємодії (онлайн-спілкування); психолого-педагогічну просвіту опікунів; сімейне консультування; розвиток навичок емоційного контакту.

Узагальнюючи, сімейно-орієнтований підхід базується на системному розумінні родини як ключового інституту соціалізації, запобігає редукції проблеми до індивідуально-психологічного рівня та забезпечує цілісне бачення процесів, що відбуваються в сімейному середовищі.

Середовищний підхід дає змогу аналізувати проблему соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів не лише через призму індивідуально-психологічних характеристик, а як наслідок системної взаємодії особистості з мікро-, мезо- та макросоціальним контекстом. Дитина розглядається як активний суб'єкт взаємодії із соціальним оточенням, а рівень її інтегрованості залежить від якості соціальних зв'язків, підтримки та культурно-нормативного середовища.

Цей підхід передбачає аналіз структури й якості соціального оточення; дослідження ресурсності або дефіцитарності освітнього простору; оцінку соціального капіталу родини; вивчення впливу громади та соціальної політики. На відміну від індивідуалізованих моделей, середовищний підхід дозволяє виявити системні чинники ризику; розробити міжвідомчі програми підтримки; активізувати потенціал громади; сформувати профілактичні механізми запобігання відчуженості. Особливого значення набуває міжсекторальна співпраця закладів освіти, соціальних служб, громадських організацій і органів місцевого самоврядування.

У підсумку, середовищний підхід забезпечує системне бачення процесу соціалізації в умовах трансформацій сімейного життя та дозволяє перейти від вузько психологічної

інтерпретації проблеми до комплексного аналізу соціального контексту розвитку дитини.

Профілактичний підхід у дослідженні означеної проблеми спирається на концепції превентивної педагогіки, соціальної роботи й психології розвитку. Його основна ідея полягає у випереджувальному характері впливу, спрямованому на недопущення виникнення або поглиблення соціально деструктивних явищ.

У межах цього підходу соціальна відчуженість розглядається як процесуальне явище зі стадійною динамікою – від ситуативних переживань самотності до стійкої соціальної ізоляції. Відтак профілактика спрямована не лише на подолання наявних проявів, а насамперед на їх попередження через раннє виявлення ризиків і формування ресурсів соціальної інтеграції. Головне завдання полягає у перериванні негативної динаміки на початкових етапах.

Профілактичний підхід включає визначення груп ризику серед дітей із сімей трудових мігрантів; діагностику ранніх ознак ізоляції; аналіз соціально-психологічних детермінант; розроблення превентивних програм соціально-педагогічного супроводу; моніторинг їх результативності. Він дає змогу перетворити соціальну відчуженість із наслідку складних життєвих обставин на процес, що підлягає цілеспрямованому соціально-педагогічному й соціально-психологічному регулюванню.

Таким чином, профілактичний підхід є стратегічно значущим напрямом теоретичного й практичного пошуку, забезпечує системне виявлення ризиків, інтеграцію діагностичних і розвивальних заходів та створення умов для гармонійної соціалізації дитини шляхом реалізації превентивних програм у системі освіти та соціальних служб.

Висновки. Загалом, здійснений науковий пошук дозволяє сформулювати висновки узагальнюючого характеру:

1. Соціальна відчуженість дітей із сімей трудових мігрантів є складним багатовимірним феноменом, що формується під впливом порушення сімейної взаємодії, дефіциту емоційної підтримки та змін соціального середовища.

2. Конкретнонауковий рівень методології дослідження забезпечує операціоналізацію

проблеми в межах соціальної роботи, соціальної педагогіки та ін.; дозволяє визначити структурні компоненти явища та окреслити напрями профілактичної діяльності.

3. Інтеграція соціально-педагогічного, психосоціального, дитиноцентричного, сімейно-орієнтованого, середовищного та профілактичного підходів формує методологічну архітектуру дослідження та профілактики соціальної відчуженості, що враховує як внутрішні психологічні механізми, так і зовнішні соціальні детермінанти.

4. Профілактика соціальної відчуженості має випереджувальний характер і передбачає ранню діагностику ризиків, активізацію внутрішніх ресурсів дитини, підтримку сімейної системи та оптимізацію соціального середовища.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці комплексних профілактичних програм та програм соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей трудових мігрантів, які сприятимуть їх гармонійній соціалізації, інтеграції й особистісному розвитку в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Література

1. Андрійчук М. А. Соціальна відчуженість особистості як наріжна проблема сьогодення: теоретичний аналіз концепту. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. № 3. С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-3-39-45>
2. Дзьобань О. П. Методологія, організація та технологія наукових досліджень : навч. посіб. для аспірантів. Київ, Одеса : Фенікс, 2025. 284 с.
3. Добронравова І. С., Руденко О. В., Сидоренко Л. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
4. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року / Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1973. С. 483–597.
5. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : Наказ № 912 від 10.09.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text>
6. Староста В. І. Методологія наукових досліджень : навчально-методичний посібник для самостійної роботи здобувачів освіти. Вид. 2-е, випр. і доп. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2023. 72 с.
7. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*. 1994. № 133 (5-6). P. 531–578. URL: [https://www.bristol.ac.uk/poverty/ESRCJSPS/downloads/research/uk/1%20UK-Poverty,%20Inequality%20and%20Social%20Exclusion%20\(General\)/Articles%20\(UK%20general\)/Silver-Social%20Exclusion%20and%20Social%20Solidarity.pdf](https://www.bristol.ac.uk/poverty/ESRCJSPS/downloads/research/uk/1%20UK-Poverty,%20Inequality%20and%20Social%20Exclusion%20(General)/Articles%20(UK%20general)/Silver-Social%20Exclusion%20and%20Social%20Solidarity.pdf)

References

1. Andriichuk, M. A. (2025). Sotsialna vidchuzhenist osobystosti yak narizhna problema sohodennia: teoretychnyi analiz kontseptu [Social alienation of the individual as a cornerstone problem of the present: Theoretical analysis of the concept]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social Pedagogy: Theory and Practice*, (3), 39–45. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-3-39-45> [in Ukrainian].
2. Dzoban, O. P. (2025). Metodolohiia, orhanizatsiia ta tekhnolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology, organization and technology of scientific research]. Kyiv, Odesa : Feniks [in Ukrainian].
3. Dobronravova, I. S., Rudenko, O. V., & Sydorenko, L. I. (2018). Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]. Kyiv : VPTs “Kyivskiyi universytet” [in Ukrainian].
4. Marx, K. (1973). Ekonomichno-filosofski rukopysy 1844 roku [Economic and Philosophical Manuscripts of 1844]. In K. Marx & F. Engels. *Z rannikh tvoriv – From Early Works* (pp. 483–597). Kyiv : Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy profilaktyky: Nakaz № 912 vid 10.09.2015 r. [On approval of the State Standard of the social service of prevention: Order No. 912 dated 10 September 2015]. (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text> [in Ukrainian].
6. Starosta, V. I. (2023). Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]. (2nd ed., rev. and expanded). Uzhhorod: DVNZ “UzhNU” [in Ukrainian].
7. Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133 (5–6), 531–578. Retrieved from [https://www.bristol.ac.uk/poverty/ESRCJSPS/downloads/research/uk/1%20UK-Poverty,%20Inequality%20and%20Social%20Exclusion%20\(General\)/Articles%20\(UK%20general\)/Silver-Social%20Exclusion%20and%20Social%20Solidarity.pdf](https://www.bristol.ac.uk/poverty/ESRCJSPS/downloads/research/uk/1%20UK-Poverty,%20Inequality%20and%20Social%20Exclusion%20(General)/Articles%20(UK%20general)/Silver-Social%20Exclusion%20and%20Social%20Solidarity.pdf)

Андрійчук М. А. Конкретнонауковий рівень методології дослідження проблеми профілактики соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів

У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування конкретнонаукового рівня дослідження проблеми профілактики соціальної відчуженості дітей із сімей трудових мігрантів в умовах сучасних соціальних трансформацій. Доведено, що конкретнонауковий рівень методології забезпечує операціоналізацію досліджуваної проблеми в межах соціальної педагогіки, соціальної роботи, психології розвитку та сімейної психології через інтеграцію галузевих теорій, категоріального апарату та спеціалізованих дослідницьких підходів. Обґрунтовано доцільність застосування комплексу взаємодоповнювальних підходів.

Соціально-педагогічний підхід дозволяє інтерпретувати відчуженість як результат дисфункціональної взаємодії особистості з середовищем і спрямовує профілактику на відновлення соціальних зв'язків та розвиток соціальної компетентності. Психосоціальний підхід акцентує увагу на взаємозв'язку внутрішніх психічних процесів і соціального контексту, орієнтуючи профілактичну діяльність на підтримку емоційної регуляції та позитивної ідентичності дитини. Дитиноцентричний підхід розглядає дитину як активного суб'єкта власного розвитку, наголошує на вивченні її суб'єктивного досвіду та внутрішніх ресурсів, що корелює з концепціями резильєнтності та позитивної психології. Сімейно-орієнтований підхід ґрунтується на системному розумінні родини як базового інституту соціалізації та передбачає аналіз структурних, функціональних і комунікативних характеристик сімейної системи. Середовищний підхід забезпечує комплексний аналіз соціального контексту розвитку дитини, зокрема ресурсності освітнього середовища та соціального капіталу громади. Профілактичний підхід визначає соціальну відчуженість як процесуальне явище та орієнтує на ранню діагностику ризиків, превентивні програми та моніторинг їх ефективності.

Ключові слова: соціальна відчуженість, діти із сімей трудових мігрантів, профілактика, конкретнонауковий рівень методології.

Andriichuk M. A. The specifically scientific level of methodology in researching the problem of preventing social alienation of children from labor migrant families

The article provides a theoretical and methodological substantiation of the specifically scientific level in researching the problem of preventing social alienation of children from labor migrant families under conditions of contemporary social transformations. It is argued that the specifically scientific level of methodology ensures the operationalization of the studied problem within the framework of social pedagogy, social work, developmental psychology, and family psychology through the integration of sectoral theories, conceptual frameworks, and specialized research approaches. The expediency of applying a set of complementary approaches is substantiated, namely.

The socio-pedagogical approach makes it possible to interpret alienation as a result of dysfunctional interaction between the individual and the environment and directs preventive efforts toward restoring social ties and developing social competence. The psychosocial approach emphasizes the interrelation between internal psychological processes and the social context, orienting preventive activities toward supporting emotional regulation and fostering a positive child identity. The child-centered approach considers the child as an active subject of their own development, highlights the importance of studying their subjective experience and internal resources, and correlates with the concepts of resilience and positive psychology. The family-oriented approach is grounded in a systemic understanding of the family as a fundamental institution of socialization and involves analyzing the structural, functional, and communicative characteristics of the family system. The environmental approach ensures a comprehensive analysis of the child's social development context, including the resource capacity of the educational environment and the social capital of the community. The preventive approach defines social alienation as a processual phenomenon and focuses on early risk diagnosis, preventive programs, and monitoring their effectiveness.

Key words: social alienation, children from labor migrant families, prevention, specifically scientific level of methodology.

Дата першого надходження статті до видання: 10.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

